

ВАСИЛКА ТЪПКОВА, РАЯ ЗАИМОВА (София)

ТЪРНОВО В ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКАТА КНИЖНИНА

(XV—XVII в.)

В разцвета на средновековната българска държава, особено при управлението на Асеневци, величието на възстановената царска власт в духа на първото българско царство, а също и значението на България в църковната и културноисторическата сфера на Балканите създават една трайна обстановка, в която съвкупността от тия отличия се свързва и със самата престолнина Търново, величаено като „царьградъ“, „царствоующни“, „преславен“, „богоспасаем“ и пр.¹ Тези епитети сякои различия в нюансите (съобразно с отношенията с Цариград, с Рим или с другите балкански държави), са напълно в духа на времето, а също и в духа на българските претенции за положението на средновековна България между другите световни империи².

Това се проследява главно в българската книжнина от XIII и особено от XIV в., когато (става дума за XIV в.), макар и в политическо отношение постепенно да настъпва залез, в културно отношение търновският период извисява българската държава на преден план. Това беше показано в няколко доклада на предходните симпозиуми „Търновска книжовна школа“. Във византийските извори, от какъвто и характер да са те, преценките са по-скоро бледи. Говори се наистина, че Търново бил внушителен град, добре укрепен³. Що се отнася до западните автори, за Търново като „благороден град“, като пръв град и пр. се говори в преписката на папа Инокентий III или у по-късни автори, на които тя е служила за основа⁴. Това изтъкване е във връзка с изпращането на папски примат именно в Търново като пръв град в България. Освен това българската престолнина е описана отново като здраво укрепен град, когато се заговорва за пленяването на Балдуин и трагичната му участ в Търново⁵. Но общо взето, тия хронисти на кръстоносните походи, които пишат на френски език, не съсредоточават вниманието си върху този род въпроси, които стоят далече от техните интереси. Раздвижването обаче, което се свързва с кръстоносните походи, както и засиленият търговски обмен с изходна точка Венеция и Генуа, дават повод Търново да бъде

отбелязано в ранните карти на западните картографи. Знае се, че в карти от 1220, 1275 и 1325 г. намираме името на българската престолнина⁶.

Такова е положението до падането на Търново под османска власт. Разказът на Григорий Цамблак за този трагичен момент, за горестта, в която се потопява цялото население особено когато е отведен Патриарх Евтимий, е твърде известен⁷, затова на него не се спираме по-нататък. Ще напомним само, че между редовете на Цамблак на преден план отново излиза идеята за държавната и църковната власт, свързана със столицата и с нейния трагичен край. Тези редове напомнят онзи вик, който е станал известен във византийската книжнина при падането на Цариград няколко десетилетия по-късно: 'Εἶλω ἡ πόλις! „Градът (т. е. Цариград) падна! Този вик става и основата във византийската среда за създаване на обилна литература „Θρῆνοι („Сълзи“)⁸, т. е. тъжни поеми, разкази на летописци, фолклорна литература и пр. От т. нар. къс-новизантийска или поствизантийска литература тия моменти минават донякъде и в западната книжнина, която тогава получава византийското наследство на диаспората, та дори и в руската книжнина (напр. разказа за „Падането на Цариград“)⁹.

Дава ли съдбата на Търново подобно отражение в литературата на Запад?

Беше обърнато внимание на картографията от периода XI—XVII в., за което има сериозни изследвания¹⁰. В значителен брой карти и портулани от XV в. нататък, както и в общи космографии, българската престолнина е отбелязана под различни форми и с общоприетите условни знаци. Известно е, че в османския период Търново не се намира вече на големите пътни линии и неговото редовно споменаване явно не се дължи на спомена за значението му в миналото. Във връзка с това са изказани предположения, в смисъл че в някои карти бившата столица е означена със стилизирано изображение на патриаршеската църква „Възнесение“, един вид като символ на града¹¹. Но едно такова твърдение може да се оспорва. Друг е случаят с един критски автор на илюстрирана хроника, именно Георги Клонцас от Крит, който е живял през втората половина на XVI в. и е бил свързан с Венеция¹². Космографията му се основава на италиански книжовници от XV в. като Пиколомини, Сабелико, Джовио, Николо Сагундино и Франческо Филелфо—последните дори са пребивавали на Балканите през средата и втората половина на XV в.¹³ Този автор отразява вече византийскоиталианската симбиоза в книжнината от съответния период. Той е дал една хубава миниатюра на самия град, отразяваща отчаяната борба срещу Мурат.

Все през този период Търново се явява, макар и не много често, в съчиненията на пътешествениците. Но тук оставяме настрана въпроса кой от кого е черпил: картографи от пътешественици или обратно. Този въпрос излиза от рамките на нашето изследване и ние се връщаме към историята на Ренесанса и хуманизма.

Когато се зачетем в тия съчинения от XV в. и XVI в., веднага бие на

очи, че представите, които ни се предлагат за Балканите, и оттам — конкретно за земите на юг от Дунава — са оформени въз основа на античните описания, върху които са напластени представи, изхождащи от споменатата картография. Има например антични географско-административни названия като „Дакия“, „Мизия“ или „трибали“, съответно за Северна България или Сърбия; към тях в съчиненията от XVI—XVII в. са прибавяни термини от османската административна система като напр. „санджаци“, „бейлербейства“ и др. (Последното пък е доказателство, че на картографите е известна и донякъде съвременната администрация в Османската империя.) Един такъв пример намираме у Флавио Биондо¹⁴, един от най-известните италиански историографи от XV в. Описанията му на балканските земи не вървят по народности или според бившите държавни граници на тамошните страни, а съобразно с античното разпределение: Ахaya, Епир, Македония, Долна Мизия, „която се нарича България“. След това Биондо изброява Дунавските градове Видин и Никопол, защото — както обяснява той — „турците оттам се придвижвали към „Панония“ (т. е. Унгария). След тях споменава Търново, като казва, че е голям град в средиземноморските земи, който е подчинен на Мизиеца или Българина. Този начин на изразяване показва също стара заемка от средновековни автори, защото на латински „Мизиец или Българин“ означава „мизийски или български владетел“, а такъв естествено вече няма. Но безспорно е, че тази стара заемка идва от историческите, а не от картографските съчинения.

Друг момент, който заслужава да се отбележи, е, че историографите на Запада слагат на преден план Видин и Никопол или само Никопол. Това е лесно обяснимо: известно е, че Видинското царство става васално на унгарската корона през втората половина на XIV в., а Никопол е прочут град поради злощастната Никополска битка в 1396 г., в която загиват много западни рицари и чието описание влиза в много исторически разкази като например у италианците Пиколомини и Джовио, у французите Бел-Форе и Давити, Спонт и др. Ето един пример за начина, по който се възприема Търновска България в административно-географско описание, направено по традиционен начин. Пасажът, който черпим, е от германския автор Шедел (XV в.). В него се казва: „Имаше голяма битка (става дума за борбата между княз Лазар и Мурат) между същите турци и тия, които Леонклавий нарича зифри, а Халкокондил — трибали, жители на Горна Мизия, с други думи Сърбия, така, както Долна (Мизия), е наречена България, въпреки че (античните) автори и космографи не са съгласни с това деление¹⁵.“

Значението на Търновска България и мястото ѝ в обсега на европейската история се оформя по същество, когато през XVII в. се разширява кръгозорът на хуманистите-книжовници, и то главно когато се оформят съчинения за историята на християнската църква и, от друга страна, това е времето, когато светската историография взема преднина. Става дума за последователите на Бароний и Дю Канж. (У самия Баро-

ний такава информация не се съдържа, тъй като хронологията на събитията в неговите църковни анали стига до XII в.). Един от главните последователи на Бароний, Риналди, е превел на италиански откъси от прочутите *Gesta* на папа Инокентий III и е продължил с хронологията на събитията до 1565 г. И докато италианецът Платина, живял още през XV в., посвещава труда си също на историята на църквата и обръща много малко внимание на Второто българско царство и папството, Риналди като добър познавач на папската документация говори за българската държава по време на търновския ѝ период като за значителна и мощна съперница на Византия и на Латинската империя. Той успешно използва изворите си около Инокентий III и Григорий IX и подчертава значението на Калоян, Иван Асен и връзките им с Рим. *Trinovi* (geno.) т. е. Търново е споменат като главен град на България и седалище на тамошната църква¹⁶. С други думи, тук дори и да нямаме някакво специално посещение в Търново като столица и сравнение с Цариград или Рим, проличава доброто познаване на западните извори, а отчасти и на византийските.

Този момент проличава най-добре у Дю Канж, на когото Риналди е служил за извор между другото. Защото, когато заговорим за изворите на Дю Канж, трябва веднага да изтъкнем, че той е събрал в Парижката кралска библиотека всички налични извори за Латинската империя¹⁷. Когато се вчетем в бележките под линия главно на написаната му на френски „История на Латинската империя“ (1657), а също и на „История на Византия“ (1680), написана на латински, можем да се уверим в съвършено модерния му подход за използване на извори в огромен брой, написани на френски, латински, италиански, като Сабелико, Кантакузин, Вадинг и Риналди, а също така и основните византийски автори, които са описали търновския период, като Пахимер, Акрополит, Григора и др.¹⁸ Трябва също така да се отбележи, че за Търново и за събитията около Асеновци особено внимание отделя и Вилардуен. Но и той, както и другите латиноезични извори на Дю Канж, не се занимава специално с проблемите за властта, за столичния град като олицетворение на тази власт и пр. Ето защо тия моменти отсъстват и у самия Дю Канж. Целта на този френски автор е да покаже като цяло мястото и значението на българската държава в Европейския югоизток.

С това, т. е. с върха на западната историография от периода на хуманизма, ние стигаме и до общите изводи, които могат да се направят за отражението на Запада на българската престолнина и на българския политически и културен живот. Незаинтересоваността от този кръг проблеми е очевидна. Чуждите западни автори обръщат внимание на Търново било като на географско понятие, било като на престолнина на Втората българска държава и седалище на патриаршията само в общоевропейски контекст. Причината за това е във факта, че ренесансовата им мисъл е насочена преди всичко към Цариград, който е символ на ранната християнска идея и власт. Тъй като цялостната история на България е раз-

гледана предимно във връзка с Източната Римска империя, проблемите за властта в българската държава отстъпват място на проблемите, свързани с властта в средновековния Цариград. Поради това Търново като политически и културен център заема периферно място в западната книжнина през XV—XVII в. Той не е свързан с никакво очебийно събитие, което да накара западния човек да го запомни. Неговата история по-скоро е послужила на някои чужди автори и по-специално на автори от XVII в., да оформят собственото си гледище за процесите на Балканите през XII—XIV в., като извеждат на преден план връзките на папството с българските владетели и подчертават значението им за разпространението на католицизма в България. Съвсем по друг начин стоят нещата, свързани с Русия, т. е., където спомените за културното преливане на ценностите от Търновската школа са запазени за дълго.

БЕЛЕЖКИ

¹ А. Попов. Епитети и определения към името на средновековната столица Търновград. — ГМСБ, кн. 2, Варна, 1976, с. 281—293; Й. Андреев. Търновската книжовна традиция и идеята за третия Рим. — В: Търновска книжовна школа, т. 3, 1984, с. 314—315; Н. Ковачев. Миналото на Велико Търново в светлината на топонимите в произведенията на Търновската книжовна школа и на съвременната топонимия. — В: Търновска книжовна школа, т. 1, 1971, с. 215—218.

² Търкова-Займова. В. Търново между Ерусалим, Рим и Цариград. — В: Търновска книжовна школа, т. 4, 1985, 257 сл.

³ Вж. например: N. Choniatae Historia в: ГИБИ, XI, С., 1983, 27—28.

⁴ Примери, посочени у Търкова-Займова, В., Пос. съч., с. 257.

⁵ Вж. Г. Данчев. Агиографско-панегиричното наследство на Евтимий Търновски — извор за дейността на Асеновци. — В: Търновска книжовна школа, т. 4, 1985, с. 14—15.

⁶ П. Коледаров. Средновековните карти като източник за Търновград. — В: Средновековният български град, С., 1980, с. 180—181.

⁷ П. Русев, И. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак, С., 1975, с. 188.

⁸ A. Pertusi. La caduta di Costantinopoli (L'eco del Mondo). vol. 1, 2. Roma, 1976. XXVIII, 291 sq.

⁹ I. Du j e v. La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave contemporaine. — Byzantinoslavica, 14, 1953, p. 52 sq.

¹⁰ Вж. Б. Бешевлиев. Търново в печатните картографски документи до XIX в. (Доклад, изнесен на настоящия симпозиум).

¹¹ С. Маслев. Едно неизвестно у нас изображение на Царевград във Велико Търново от XIV в. — Археология, 1967, 2, с. 1—15.

¹² Γ. Παλιούρας. 'Ο Ζώγραφος Γεώργιος Κλόντζας καί αἱ μικρογραφίαι τοῦ κώδικος αὐτοῦ, 'Αθήναι 1972, 5. 70.

¹³ Първото издание на историко-географското съчинение на Пиколомини е направено в Меминген през 1490 г.; A. S. Piccolomini, postea Pii II pape Opera geographica

et historica, cum praefatione (J. A. Smit), ejusdem vita et libris tum editis tum mss. Francofurti et Lipsiae, 1707; M. A. S a b e l l i c i. Enneades sive Rhapsodia historiarum. Ed. Paris, 1513–1517; Commentario delle cose de'Turchi di Paulo Jovio (Giovio)...a Carlo Quinto imperatore Augusto. Rome, 1532; Sagundino, N. Rerum turcicarum liber primus. Elegiarum de redus gestis archiducum Austriae libri duo...Lovanii, 1553; за Филелфо и Сагундино вж.: A. Pertusi. Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs. – Bulletin de L'AIIESEE, Bucarest, 1972, 1, 49–94.

¹⁴ B. N o g a r a. Scritti inediti e rari di Flavio Biondo. Roma, 1927. (Studi e testi, 48), p. 61 sq.

¹⁵ A. S. P i c c o l o m i n e i. Op. cit., p. 230 sq.; Commentario..., p. Bij; La Cosmographie universelle de Münster, enrichie et ornée par François de Belle-Forest. Paris, 1575, coll. 538; L'abrégé des Annales ecclésiastiques de l'éminentissime cardinal Baronius fait par Henri de Sponde, mis en français et continué jusqu'à la fin de 1635 par P. Coppin. t. 2. Paris, 1636–1655, 79–81; P. D a v i t y. Le Monde ou la Description générale de ses quatre parties avec tous ses empires, royaumes, estats et républiques. Paris, 1660, p. 1171.

¹⁶ H. S c h e d e l. Liber Chronicarum. Nüremberg, 1493, p. CCLXXIIv.

¹⁷ Continuazione degli annali ecclesiastici fatta da Odorico Rinaldi Trivigiano. Prete della Congregazione dell'Oratorio di Roma che cominicia dall'anno 1198 ove termino i suoi il cardinal Baronio. Roma, 1683, 33–43.

¹⁸ H. H a r d o u i n. Essai sur la vie et les ouvrages de Charles Dufresne Du Cange. Paris, 1849, p. 9; Du Cange, Ch. du Fr. Histoire de Constantinople sous les empereurs françois jusqu'à la conquête de cette ville par les Turcs. Paris, 1826. (Collection des chroniques nationales françaises du XIIIe au XVIe ss. par J. A. Buchon); Византийска история. История на империята на Константинопол от Шарл Д. Дюканж. Прев. и съст. от старофр. Р. Заимова. Прев. и съст. от латински М. Кискинова. Ред. и коментар В. Тъčkova-Заимова. С., 1992.